

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

Журналист-ғалым, жазушы, профессор
Клара Қабылғазинаның 70 жасқа толған мерейтойына арналған

**«ЦИФРЛЫҚ МЕДИА ЖӘНЕ ЖУРНАЛИСТИКА:
БІЛІМ БЕРУДІҢ КЛАССИКАЛЫҚ ҮРДІСТЕРІ МЕН
ЖАҢА ТАЛАПТАРЫ»**

атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция

ЖИНАҒЫ

COLLECTION

International scientific and practical conference

**«DIGITAL MEDIA AND JOURNALISM: CLASSICAL
TRENDS AND NEW CHALLENGES IN EDUCATION»**

dedicated to the 70th anniversary of a journalist-scientist, writer,
professor Klara Kabylgazina

СБОРНИК

международной научно-практической конференции

**«ЦИФРОВЫЕ МЕДИА И ЖУРНАЛИСТИКА:
КЛАССИЧЕСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ И НОВЫЕ ВЫЗОВЫ
В ОБРАЗОВАНИИ»,**

посвященный 70-летию журналиста-ученого, писателя,
профессора Клары Кабылгазиной

Алматы
2020

Ойымызды қорыта келе, А.Жанаев эпистолярлық публицистиканың естелік-эссе, күнделік түрлеріне жиі қалам тербеген. Естелік-эсселерінде көбінесе жеке тұлғаларды танытса, күнделіктерінде өмірден түйгені мен көргенін, қоғамның өзекті мәселелеріне қатысты өткір ойларын айқын аңғаруға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Жанаев А. Көкейде жүрген көп ойлар / жеке мұрағатынан алынған күнделік. – 2003. – 3-4 бб.

ЖУРНАЛИСТ ҚҰҚЫҒЫ – ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ ҚОҒАМНЫҢ БАСТЫ ҚАҒИДАСЫ

Бекжан Әшірбаев,

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,

Журналистика факультетінің PhD докторанты

(E-mail: ashirbaev.1974@mail.ru)

БҰҰ Бас Ассамблеясының қарарында: «Сөз бостандығы қалған барлық бостандықтардың өлшемі», - делінген [1]. Масс-медиада ой еркіндігі мен пікір алуандылығына кепілдік беретін АҚШ Конституциясына енгізілген «Бірінші түзетуді» ел Конгресі 1791 жылы мақұлдады. Қабылданған екі ғасырдан астам уақыт аралығында бар-жоғы 27 ғана өзгеріс енгізілген бұл елдің бас құжаты алдымен қоғамдағы ақпарат ашықтығын қамтамасыз етіп, оның құқықтық негізін қалады. Демократия «толғағы» тудырған «тұңғыш перзентін» өмірге әкелді. Заманның рай мен реңі көрініс табатын баспасөзі қуатты елдің ертеңге деген сенімі артып, заң үстемдігі орнарына күдігі болмайды. Неге десеңіз, классикалық демократия үлгісіндегі биліктің үш тармағына ақпараттық бақылау күшейгенде ғана жемқорлық дерегі азаяды.

Орыс тарихында ұлы реформатор атанған І Петр: «Егер шенеунік мемлекет қазынасынан қанша қарыс арқан ұрласа, сол арқанға асып өлтірілсін», – деген жарлық шығарғаны мәлім. КСРО Қылмыстық кодексі бойынша, ірі көлемде мемлекет мүлкін талан-таражға салғандарға ең жоғарғы үкім тағайындалды. Кезінде осы баппен Семей ет камбинатының директоры атылғанын одақ баспасөзі жарыса жазды. Бұл індет тәуелсіз Қазақстанның да экономикалық-саяси әлеуетін әлсіретіп тұрғаны жасырын емес. Елбасы – ҚР Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаев өзінің кезекті жолдауында: «Жемқорлық – мемлекеттің тиімділігіне деген сенімді сетінетеді және

ұлттық қауіпсіздікке төнген тікелей қатер болып саналады. Біздің түпкі мақсатымыз – жемқорлықты құбылыс ретінде жою үшін жемқорлыққа қарсы заңнамаларды жетілдіру арқылы жемқорлықпен күресті қатты күшейтуіміз керек», – деген болатын [2]. Адамдар құлшылық орындары мен сотқа емес, алдымен БАҚ жариялымдарына көбірек сенетінін ескерсек, коррупциямен күресте бұл мүмкіндікті жіберіп алмауымыз керек.

Жазушы, журналистика мэтрі Шерхан Мұртазаның қалам қайраткерлерінің ауыр бейнеті туралы: «Арқалағаны алтын, жегені жантақ», – деп ашына айтақыны бар. Қазір қоғамда журналист мәртебесін айқындау, қызметін заңмен бекіту туралы қызу пікірталас жүруде. Көрші Ресейде оның қызметін адвокаттармен теңестіру керек деген де ұсыныс айтылып қалады. Демократиялық жүйеде мемлекеттік БАҚ-тың жұмыс істеуі «сарай баспасөзін» көбейтіп, оның ашықтығына, ой еркіндігінің салтанат құруына кедергі келтіреді деген көзқарас бар. Сондықтан еліміздегі барлық масс-медиа АҚ, ЖШС, ЖК, ҚБ, т.б. бизнес құрылымдардың өнімі санатына жатады. Бұл оның әлеуметтік мәртебесінің әлсіреуіне алып келіп, мемлекеттік бағдарламалар арқылы бюджеттік мекеме қызметкерлері падаланытын жеңілдіктерден айырды.

Белгілі мемлекет және қоғам қайраткері Алтынбек Сәрсенбаев өзінің бір сұхбатында: «Мен Қазақстандағы ең соңғы Ақпарат министрі болып қалсам деп армандаймын», – деген еді. Бір қарағанда, бұл мәлімдеме оқырманды түрлі ойға жетелеп, он жылға жуық осы мансапты иеленген шенеунік қызметін басқалардан қызғанғандай әсер қалдыруы мүмкін. Әйтсе де, сұңғыла саясаткер бұл тоқтамға әлемдік масштабта ойлап, оң-солын барлап барып келгені анық. Расында, журналистикасы қолданыстағы заңдар мен этика нормаларын басшылыққа алып жұмыс істейтін елде оны қадағалайтын органның қызметі не үшін керек? Егер ценураға ресми тыйым салынғаны рас болса, онда біз де өркениетті елдердің тәжірибесіне сүйеніп, бұл құрылымнан бас тартқанымыз абзал.

2017 жылдың 21 желтоқсанында 280-ге жуық түзетулер мен толықтырулар енгізілген қолданыстағы «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» заңды ҚР Парламенті Сенаты екінші оқылымда мақұлдады [3]. Жасыратыны жоқ, БАҚ өкілдері сүйенетін, басшылыққа алатын бас құжатта тек қана шектеулер мен тыйымдар, журналистердің құқықтары мен міндеттері, ақпарат құралын тіркеу мен аккредиттеу тәртібі, қаржыландыру көздері ғана көрсетілген. Бұл заңда журналистің мәртебесі, жеке басының қауіпсіздігі, әлеуметтік тұрғыдан қорғалуы, қаламақы саясаты туралы ештеңе айтылмаған. Оның есесіне, журналистің «жала жабу» мен «қорлау» фактісі бойынша сотты болу тәуекелі артқан. Бір адамның жеке басына (оның от-

басына, банк деректеріне, дүние-мүлкіне) қатысты мәліметтерді тек оның рұқсатымен ғана жариялай аласыз. Бұл түзетулер журналистік зерттеу аясын тарылтып, ақпарат алу мүмкіндігін шектей түседі деген қауіптің бары өтірік емес. «Журналист заңгер, прокурор немесе тергеуші емес. Оған қылмыстық процестің талаптары қолданылмауы керек. Қылмыстық іске байланысты жауапкершілікке тартылатын болса, кез келген журналисті соттап жіберуге болады», – дейді заңгер Абзал Құспан [4]. Ал, БҰҰ-ның Пікір білдіру бостандығы жөніндегі әлеуметтік баяндамашысы: «Жала жабу туралы көптеген заңдардың субъективті сипаты, тым кең ауқымы және қылмыстық құқық шеңберінде қолданылуы оларды журналистік зерттеулер мен сынды нашарлатудың қуатты тетіктеріне айналдырып жіберді», – деп атап өткен болатын. Расында, баспасөз бостандығы мықты қорғалатын елдерде шенеунік пен саясаткер журналисті «жала жапты» деген баппен қымыстық жауапкершілікке тарта алмайды. Өзіне жала жабылды деп білсе, бар болғаны ел алдына шығып мәлімдеме жасап, ақпаратты терістейді. Мысалы, мұхиттың ар жағындағы Сэм ағайдың еліндегі тәжірибе – осы.

БАҚ туралы заңға енгізілген бұл өзгерістерді талқылауда қоғамдық пікір екіге жарды. Журналистік цехтағы әріптестеріміздің көбісі «Қазақстандағы сөз бостандығы жасанды жолмен тыныс алу аппаратына қосылды» деп үрейлі байлам жасаса, ресми билік өкілдері «әлемдік тәжірибеге сүйендік» деген өз аргументтерін алға тартып бақты. «Заң жобасымен жұмыс тобына 60-тан астам адам шақырылды, олардың арасында журналистер қауымдастығының өкілдері де, сарапшылар да бар. Мен осы заң жобасы бойынша кез келген түзетулерді талқылауға қатысатындардың барлығын да тыңдауға дайынмын. Сонымен қатар, біз ұсынған нормалар – дәлелсіз, қатып қалған қағида емес, жұмыс тобының барлық мүшелері оларды қайта қарай алады», – деді түзетулерді талқылау тұсында ҚР Ақпарат және коммуникация министрі Дәурен Абаев [5].

«Freedom House» халықаралық құқық қорғау ұйымының 2019 жылғы мәлімет бойынша, Қазақстан сөз бостандығы индексында сауал жүргізілген 180 елдің ішінде 158-орынға тұрақтады [6]. Әлемнің үздік отыз елінің қатарына қосылуды мақсат тұтқан біздер үшін бұл көңіл жұбатарлық көрсеткіш емес. «Қазақстан Республикасының халықаралық міндеттемелері ең бірінші кезекте Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялаудан туындайды. Осы Пактінің 19-бабы үш тармақтан тұрады. Бірінші тармақ адамның өз пікірі болуына, екінші тармақ осы пікірді таратуына кепілдік береді, ал үшінші тармақта пікірді тарату құқығын шектеу қағидаттары ескеріледі», – дейді «Әділ сөз» сөз бостандығын қорғау Халықаралық қорының президенті Тамара Калеев

ва [7]. 2010 жылы Еуропадағы Қауіпсіздік пен БІнтымақтастық Ұйымына (ЕКЫҰ) төрағалық еткен, БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі комитетінің мүшесі саналатын Қазақстан барынша ақпараттық ашықтық пен шынайы демократияға ұмтылмағы керек. Журналистикасы мен әдебиеті саясат ықпалында кетіп, бұрмаланған ақпарат берсе, сол тәуелділікпен молдасы пәтуа шығарып, дәрігері диагноз қойса, ол елдің болашағы бұлыңғыр.

Британдық «The Sunday Times» газетінің мәліметінше, журналистер стресстік жағдайларға тап болуы бойынша шахтерлер мен полиция қызметкерлерінен кейінгі үшінші орынды алып, қауіпті мамандық саналатын өрт сөндірушілер, таксист жүргізушілері және әскерилердің алдында тұрады екен. Елімізде сот пен прокуратура, әскери қызметкерлердің мәртебесі айқындалып, олардың әлеуметтік жағдайы, медициналық қызметке жүгінуі, жеке басы мен отбасының қауіпсіздігі, жоғары зейнетақы көлемі, т.б. нақты заңмен бекітілген. «Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңында белгіленген зейнеткерлік жасқа толған отставкадағы, оның ішінде 2016 жылғы 1 қаңтарға дейін отставкаға шыққан судьяға судьяның соңғы атқарған лауазымы бойынша лауазымдық айлықақысының елу пайызы мөлшерінде салық салынбайтын өмір бойғы ай сайынғы қамтылым төленеді», – делінген «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» конституциялық заңында [8].

Қазақстанда ауылшаруашылық өнімдеріне мемлекеттік баға қойылған. Дикандар ертең еңбегі далаға кетпесін біледі. Тіпті, Қазақстан Мұсылдамдары діни басқармасы тарапынан Ораза, Құрбат айтта берілетін пітірсадақа мөлшері де нақтыланып, ол бір кілә бидай бағасының төңірегін құрайды. Ал, өкінішке қарай, елімізде шығармашыл тұлғалардың әлеуметтік жағдайын жақсартуға бағытталған қаламақы саясаты қолға алынбай келеді. Егер мәселе шешілсе, журналистикада фрилансерлікпен жан бағып жүргендердің қарын тоғайтып, ең құрығанда, құлақшын жаңартып алуына мүмкіндік туар еді.

Иә, соңғы отыз жылда отандық журналистика мазмұны мен түрі жағынан түрленіп, жаңа сатыға көтерілді. Жаңа медиа дәуірі әлеуметтік желінің белеснділігі арттырды. Қоғамдық формацияның өзгеруі, нарықтық қарым-қатынастың келуі БАҚ-ты бәсекелестік ортаға жіберді. Электораттың аздығы баспасөздің бизнес жасау мүмкіндігін шектеп, мемлекеттік тапсырысқа тәуелді етті. Ақпарат құралдарының холдингтер мен корпорацияларға бірігу бас редактордың саяси тұлғасын әлсіретіп, шығармашылық еркіндігін шектеді. Цензураға тыйым салынғанмен, «редакцияның ақпараттық саясаты» шеңберінен шыға алмайтын

американдық әріптестеріміздің жай-күйін біз де сезіндік. Журналистік білім беру мәселесі де 180 градусқа өзгеріп, болашақ мамандарды тек жазу-сызуға үйретудің аздық ететінін, оларды мықты менеджер қылып даярлау қажеттігін көрсетті. Ендеше, қоғам өмірінде мәні мен маңызы жоғары осы БАҚ тірелген кедергілерді қайткенде жоя аламыз? Ол үшін, әрине, оның қызметін лайықты қамтамасыз етудің кепілі саналатын құқықтық базаны сауатты жасақтамақ керек. Мемлекеттегі еркіндік пен бостандықтың өлшемі баспасөзі арқылы ғана анықталады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

Тамара Калеева. ҚР баспасөз саласындағы халықаралық міндеттемелері // <https://www.soros.kz>: – Алматы, 2014.

Н.Ә.Назарбаев. Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік // <https://www.akorda.kz>:– Нұр-Сұлтан, 2017.

Бұқаралық ақпарат құралдары туралы Қазақстан Республикасының Заңы // <http://adilet.zan.kz>:– Нұр-Сұлтан, 1999.

Абзал Құспан. БАҚ туралы заңға қатысты журналистер не білуі керек? // <https://qamshy.kz>: – Алматы, 2017.

Гүлнар Бажкенова. Сөз бостандығы, пікір бостандығы Қазақстанда бар // <https://www.inform.kz>:– Нұр-Сұлтан, 2016.

1. «Freedom House» халықаралық құқық қорғау ұйымының әлем елдері бойынша баспасөз бостандығы индексі // <https://gtmarket.ru>.– Мәскеу, 2019 жыл;

Тамара Калеева. ҚР баспасөз саласындағы халықаралық міндеттемелері // <https://www.soros.kz>: – Алматы, 2014.

Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы Заңы // <http://adilet.zan.kz>: – Нұр-Сұлтан, 2000.

ЕЛБАСЫ Н.Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ТӘУЕЛСІЗДІК СТРАТЕГИЯСЫ

А.Жұмабаева,

*Х.Досмұхамедов атындағы
Атырау мемлекеттік университеті*

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың қаламынан туған еңбектерінің ішінде «Қазақстан жолы» кітабында – Тәуелсіз жас мемлекеттің қалыптасу жолындағы айшықты қадамдары жайлы айтылады. Ол алғы сөзінде: «... осыдан он жыл бұрын дәл осылай болатынына ешкім сенген жоқ. Әсіресе, Астананың бүкіл Еуразия құрлығында жаңа рухани, экономикалық және саяси аңсардың орталығына айналарына кім сенетін еді? Қазақстан Еуразия